

(Թէոդորոս) եւ եհար զնոսս անհուն կոտորածով: Եւ էին նորա իրրեւ երեք հազար ընտիր սպարազէնս յամենայն զաւրացն Իսմայէլի եւ ոչ ոք զերծաւ ի նոցանէ, բայց սակաւք ճողոպրեալք՝ հետեւակք երթեալ ամրացան ի Շամրին: Եւ ապրեցոյց Տէր յաւուր յայնմիկ զբազմութիւն գերւոյն ի ձեռաց Իսմայէլացոցն եւ զԻսմայէլ խորտակեաց կործանամբ մեծաւ. եւ մեռան Բ. իշխանքն Իսմայէլի՝ Աւթման եւ Ոգոմայ: Եւ եղև յաղթութիւն մեծ զաւրաւարին Հայոց, եւ ետ տանել զաւրաւարն Հայոց զընծայս Կոստանդնի ի պատերազմէն՝ զընտիր երկւարացն ճ. ձի, զոր առեալ արքայի ուրախ եղև ինքն եւ ամենայն պաղատն եւ արձակեաց անդրէն շնորհակալութիւն մեծ» (էջ 189—191) ²²:

Լսենք եւ Ղեւոնդ Երէցը. «Ապա յետ այնորիկ յերեսուն եւ վեց ամի իշխանութեան նոցա (Արուբեզրի, Օթմանի եւ Ամրի) զոր ժողովեալ՝ դարձեալ յարձակեցան ի վերայ աշխարհիս Հայոց, որոց էին գլխաւորք Օթման եւ Օգրայ: Եւ իրրեւ հասին ի սահմանս Հայոց՝ յերիս բաժանեալ առաջ՝ սփռեցան յասպատակս իւրեանց: Առաջ մի հատեալ ընդ կողմն Վասպուրական աշխարհին առին զաւանս եւ զամրոցս, որ մինչեւ ի Նախաւան քաղաք. եւ առաջ մի ընդ կողմն Տարօնոյ: Եւ միւս առաջն հասեալ ի Կոզովիտ՝ պաշարէին զամրոցն Արծափաց: Եւ գտեալ զմուտ բերդին՝ ի բերդի գաղտագողի ելին ի նա, զի ի քուն գտին զպահապանն եւ առին զամրոցն եւ զգտեալ արսն որ ի նմա արկին ընդ կապանօք...: Յորս գթացեալ ամենատեսն Աստուած...», առաքէր ի վրէժ-

խնդրութիւն չարեացն, զոր գործեցին, զիշխանն Թէոդորոս, որոյ երազաթեւ յարձակմամբ իրրեւ զխոյանալ արձուոյ հասեալ ի վերայ հինին եկելոյ եւ ընդ նմա արք Ո. վառեալք զինու. վարդապետի հասեալք սատակէին զթշնամիս իրրեւ արս Գ.Ռ. եւ զկապեայն արձակէին եւ զսակաւ մնացորդսն թշնամեաց փախստական արարեալ դարձուցանէին զգերեալսն եւ զաւար եւ զկապուտ թշնամեացն ժողովեալ՝ դարձան խնդրութեամբ...: Եւ զայս չարիս կատարեալ իշխանացն Իսմայէլի Արու-Ֆաքրայ, Օթմանայ եւ Ամրի յաւուրս իւրեանց վախճանեցան» (էջ 11—12, հմմտ. եւ Ասողիկ, էջ 122):

Արդ կու գայ կարեւոր հարցը: Ե՞րբ տեղի ունեցած է Արծափսի այս նշանաւոր դրուագը:

Հ. Համբարեան կը զրէ «Արարական երրորդ արշաւանքը տեղի ունեցաւ ըստ Սերէոսի Կոստանդնի երկրորդ տարին: Այս արշաւանքի միջոցին գրաւուեցաւ Արծափս բերդը Հոռի ամսոյն 23ին, Կիրակի օր մը: Կոստանդնի թագաւորած է 641 թուականին աշնան միջոցին, ուստի Սերէոս 642 թիւը տակաւին նոյն թագաւորին առաջին տարին կը հաշուէ, որով 643ը կայսեր երկրորդ տարին կ'իշխայ եւ Հոռի 23ը իրօք կը համապատասխանէ Օգոստոս 10 Կիրակի օրուան: Այս նկատմամբ ճիշդ է Dulaurierի հաշիւը, որուն հետեւած են այլք» (Յուշարձան, էջ 245): Մինչ նա եւ շատերը հետեւելով Dulaurierի ²³ 643ին կը նշանակեն Արծափսի կռիւը, Մանանդեան կը զրէ «Dulaurierի մատնանշած տօմարական զուգադիպութիւնները պատահական են եւ չեն կարող հիմք ընդունվել ժամանակագրական այս խնդրի լուծման» (Մանր հետազոտութիւններ..., էջ 50): Նա նկատի ունենալով Արծափսի գրաւումի զէպքէն յառաջ Սերէոսի մօտ յիշուած յաջորդական կարգով պատմական

²² Recherches sur la Chronologie Arménienne... tome I. Paris MDCCCLIX էջ 231—232, հմմտ. վերը. — Chazarian, Armenien unter der arabischen Herrschaft..., 1903, էջ 29. — Tournebize Fr., Histoire politique et religieuse de l'Arménie, Paris 1910, էջ 126. — Marquart J., Streifzüge (Osteuropäische und ostasiatische...) Leipzig, 1903, էջ 440. — De Morgan J., Histoire du peuple arménien, depuis les temps les plus reculés de ses annales jusqu'à nos jours. Paris, 1919, էջ 116. — Grousset R., Histoire de l'Arménie des origines à 1071, Paris, էջ 299 եւն եւն: — Լէօ Արծափի պատերազմը կը զնէ 651ին (Պատմ. Հյց., Բ., էջ 317):

²² Թէոդորոսի գործունէութեան եւ Արծափ(ք)ի կռիւի մասին Շապուհ Բագրատունին կը զրէ՝ «Աշխարհին Հայոց տիրեաց Թէոդորոս Ռչտունի ի տանէն Մանանդեղի եւ կալաւ զաշխարհն Հայոց ամս ԽԵ: Եւ ուղարկեաց զՎարդ որդին իւր յերկիրն Հոռոմոց եւ Էրարձ զհարկատուութիւն Հոռոմոց զոր տային Հայքն, ետուն Տաճկաց, քանզի զաւրացաւ տունն Պարսից եւ յաղթահարեաց զտունն Բագրատայ եւ Հոռոմիկոսաց քար թագաւորեաց ի տունն Պարսից եւ կազմեաց զարք եւ յեկաւ ի վերայ երկիրն Վասպուրականի եւ բազում աւերումն ամ յերկիրն Ճվաշու եւ զԳերսամ եւ զԱրտաշ եւ Հայուն եւ զԿոզովիտ այրեաց առհասարակ եւ հաս զամուրն Արծափաց: Եւ բազում կանայք որ անդ կային զերեաց: Եւ սպա Թէոդ(որ)ոս գհետ մտեալ էհաս նոցա երբ գետոյն Երազխայ, զբազումս ի նոցանէ Էսպան եւ զայլսն փախստական արարեալ եւ թափեաց զաւարն, զոր առել էին եւ բազմութիւն գերեացն դարձոյց» (Պատմ., էջ 29—30): — Միւսնոյն պատերազմին նկարագրութիւնը հայ քանի մը մատնագիրէ զիտումով յառաջ կը բերենք, որպէս զի անոնց նմանութիւններն ու տարբերութիւնները աչքի զարնեն:

նախընթաց անցքերը «որ տեղի ունեցել են Կոստաս-Կոստանդնի կայսրութեան երկրորդ, հինգերորդ եւ յետագայ մի քանի տարիներում, օրինակ՝ պատրիկ Վաղենդինի դաւադրութիւնը 643ին, Վարազտիւրոցի դաւադրութիւնը 645/46, Թէոդորոս արքորից վերադառնալը 645/46, Թէոդորոս Ռչտունու դատը Կ. Պոլսում եւ արդարաւորաբար Վարազտիւրոցի փախուստը... Թէոդորոս Ռչտունու արձակումը Հայաստան եւ նրա վերահաստատութիւնը զօրաւարութեան նախկին իր պաշտօնում եւ այս անցքերից յետոյ միայն յիշում է արարական մեծ արշաւանքն Ատրպատականի կողմից եւ առումը» (Մանր հետազոտութիւններ..., էջ 51): (Մանր հետազոտութիւններ..., էջ 51): Դարձեալ նկատի առնելով Սերէոսի արտադրաւորութիւնները՝ թէ Արծափի դրուումը յայտնութիւնները՝ թէ Արծափի դրուումը յայտնութիւնները՝ թէ այն բերդի առումը տեղի կ'ունենայ Դուրնի գրաւումէն տասը տարի վերջը: Նաեւ Սերէոսի «Յամին երկրորդի» (Բ.) սրբազրելով՝ «Յամին Ութերորդի» (Բ.) կամ «Յամին Իններորդի» (Թ.). (որ է ըսել տառերու նմանութեամբ՝ շփոթութիւն կամ աղաւաղում): Նմանապէս տօմարական հաշիւով (թէեւ այդ կրնայ եւ պատահական ըլլալ) գտնելով՝ որ Հոռի 23ը կը համապատասխանէ 650 Օգոստոս 8ին Կիրակի օր մը, Մանանդեան կու գայ այն եզրակացութեան — որ զիւրաւ կարելի չէ մերթեւ — թէ Արծափի նուաճումը տեղի ունեցած է՝ 650ին (անդ, էջ 47—57, հմմտ. եւ [Արմֆանի] Գիտական ժողովածու ՍՍՌՄ Գիտութեան Ակադեմիա, Երեւան 1941, էջ 70—71): Այսպէս Մանանդեանի ուսումնասիրութիւններու եւ հետազոտութիւններու համաձայն արարական արշաւանքները զէպի Հայաստան տեղի կ'ունենան հետեւեալ տարիներուն՝

- Ա. Արշաւանք՝ 640ին,
- Բ. Արշաւանք՝ 642/43ին,
- Գ. Արշաւանք՝ 650ին,
- (Հմմտ. Մանր հետազոտութիւններ..., էջ 57:)
- Մինչ սոյն արշաւանքները կը դրուէին ընդհանրապէս այսպէս՝
- Ա. Արշաւանք՝ 636/7ին կամ 637/8ին,
- Բ. Արշաւանք՝ 640ին,
- Գ. Արշաւանք՝ 642/3ին,
- (Հմմտ. Յուշարձան..., էջ 244—245:)
- Իսկ Laurent կ'ընդունի վեց արշաւանք.

L'Arménie entre Byzance et Islam, էջ 90, 200 եւ 371:

Արարական այս արշաւանքները — մին միւսին ժամանակի կարճ անջրպետով յաջորդած — բնական է որ ամէն Հայու — մանաւանդ Թէոդորոս Ռչտունիին — Հայաստանի սպառնալից մասին լրջօրէն մտածել տային:

Թէոդորոս քաղաքագէտ է ու տարիներով փորձառութիւն ունի: Կը նկատէ՝ թէ ինչպէս կարճ ժամանակի մէջ արարական պետութիւնը կը տարածուի եւ անոր երկտասարդի ուժին ու կորովին առջեւ — միացած անդթութեան հետ, որուն լուրը արդէն սարսափ կ'ազդէ — երկիրներ կը խոնարհին ետեւէ ետեւ: Նոյն իսկ պարսկական ու բիզանդական պետութիւնները, արդէն յոգնած ի վիճակի դատապարտուած, չեն կարող անոր ահեղ հոսանքներուն ու յորձանքներուն դէմ թուժը ու պատուար կանգնել: Մանաւանդ որ պարսկականը կը կործանի անփառունակ: Պարսկականը, որ արդէն բիզանդականին հետ ցանցաւ անգամ հաշտ եղած է ու անոր փոխան այժմ բիզանդականին դէմ ոգին ի բռն կ'ոգորի նորածնունդ եւ ուժեղ հազարականը, որ ակներեւ կը տեսնուի թէ ապագայ ունի:

Թէոդորոս նմանապէս կը տեսնէ՝ թէ Յոյներէն Հայուն ու Հայաստանի համար նպաստաւոր բաներ կարելի չէ սպասել — դարերու վկայութիւնը կար — մանաւանդ թէ զուցէ յարմար առիթն է՝ կամ բոլորովին անկախ ըլլալու կամ նորայարոյց պետութեան մը ազատակամ ու բարեկամարար ենթարկուել՝ յոռեզոյն օրերէ ու աղէտներէ խուսափելու համար: Կը բազմայ իր ազդին ազատութիւնը կամ նուազ ստրկութիւնը:

Դարձեալ նկատի կ'առնու Բիզանդիոնի կրօնական հարցերու արծարծումն ու անոնց խորացումը (հմմտ. վարը):

Նաեւ զինուորականի իր սիգնութեամբը չի կրնար մոռնալ կալանաւորումի անախորժ զէպքը ու համանման պարագաները: Մանաւանդ Մարզուցայքի յունական բանակին կոտորածին մէջ անոր մասնակցութեան կամ անփոյթ գտնուելու վերադրումը: Եւ պէտք է հոս յաւելուլ՝ զոյգն ազդեցութիւն չունի նաեւ երկիրը. «Եւ Թէոդորոս Ռչտունեաց տէրն եւ ամենայն իշխանքն աշխարհին միաբանեալ հնազանդեցան ի ծառայութիւն եւ ամենայն իրօք փութային զկամս նոցա կա-

Պատմագրի համեմատ Ռչտունի զորավարը — Մուսախայի իշխանութեան գլուխ անցնելէ ետքը (661) յոյն կայսերէն հրաւեր կը ստանայ Հագարացիներու դէմ ոգորելու, ուստի եւ 661ին դեռ կ'ապրէր (Պատմ., էջ 13), որ սակայն պատմական անցուղարձութիւններու չի համաձայնիր եւ հարկ է շեշտել որ անկէ յառաջ մեռած է: Պատմական դէպքերը նկատի ունենալով՝ 658 կամ 659 տարիները ընդունելի կը համարիմ քանի մը գրողներու հետ³⁰ (Աւետիք, 1950, էջ 14. Թերզեան Մ. վարդապետի յօդուածը. ԱրմՓանի Գիտական ժողովածու, Երեւան 1941, էջ 81, Բ. Առաքելեանի գրութիւնը, Հայաստանը արարական տիրապետութեան առաջին շրջանում եւ Հայերի պայքարն անկախութեան համար):

Թէ՛նդորոսի մահուան, արարական արշաւանքներու եւ պատմական ուրիշ անցքերու ժամանակները կամ տարեթիւերը կը մնան տարակուսական եւ կամ քննութեան կարօտ (ընկան է որոշ բացառութեամբ): Մենք մեր կողմանէ գրեթէ որեւէ զգալի յաւելում կամ կարեւոր սրբազրութիւն եւ ճշդում չկրցանք ընել, վասն զի չունեցանք առաւելագոյն աղբիւր մը կամ նորայայտ գրութիւն մը, քան որ վերոյիշեալ բանասէրներն ու պատմագիրներն ունեցած են: Իսկ ծանօթ պատմագրութիւններու մասին կարելի այն վճիռը տալ, զոր Հ. Ակինեան Ղեւոնդ Երէց Պատմագրին համար արտայայտած է՝ «Որչափ ալ ժամանակագրական կողմնացոյցը իրեն առաջնորդ ունի Ղեւոնդ, բայց նա չէ կապուած տարիներու, ինչպէս տարեգիր մը, այլ կը պատմէ երբեմն դէպքերը իրենց սկզբնաւորութեան եւ վերջաւորութեան մէջ, թէ՛պէտ տարիներու շարք մը պահանջն անոնք. ժամանակագրական օձտումները սակայն չեն խանգարեր իր ուղիղ ընթացքը, որուն ուշադիր է միշտ»³¹ (Մատենագրական

³⁰ Հմմտ. Թէ՛նդորոսի մահուան թուականին համար դեռ՝ Hübschmann H., Zur Geschichte Armeniens und der ersten Kriege der Araber... Leipzig 1875, էջ 42 եւ Grousset R., Histoire de l'Arménie, Paris 1947, էջ 304): Օրթանեան Մ. արքեպ. Ազգայնագիտ. Գ. էջ 297—298, հմմտ. վերը):
³¹ Համանման արտայայտութիւն բրած է Հ. Ակինեան նաեւ Սերէոսի մասին՝ «Առաջնորդուած պատմագրութեան կրկին ջանքերու լուսով — ճիշդ աշխարհագրութեամբ ու հարկաւոր ժամանակագրութեամբ — իր տարեգրութիւնը ընծայած է մեկին. ի հարկէ այս ճշգրտութիւնը չի կրնար փնտռուիլ ամենուրեք եւ ոչ ալ այն յազեցուցիչ ժամանակագրութիւնը, զոր գործածեցին հռոմէական տարեգիրները» (Մատենագրական հետազոտութիւններ, Բ., Վիեննա 1924, էջ 50): Նոյն բանասէր Հայրը կանխաւ Շապուհ Բարձրատունիի մասին գրած է՝ «Հակաժամանակագրական

հետազոտութիւններ, Գ., Վիեննա 1930, էջ 118):

Արդի բանասէրներու եւ պատմագիրներու անդրադառնալով՝ չէ կարելի առանց զնահատանքի թողուլ տարուած ջանքը. սակայն տալու չէ այնքան մեծ արժէք, երբ տարեթիւ ու ամսաթիւ եւ օրաթիւ կու գան կը համաձայնին, զի տարեթիւն մէջ սխալողը կրնայ եւ միւսներու մէջ սխալիլ — թէեւ աւելի նուազ չափով — եւ երբեմն այդ յարմարումները կրնան պատահական ըլլալ, ինչպէս Մանանդեան կ'ընդունի (հմմտ. վերը): Մանաւանդ համակարծիք ըլլալու է վերջինիս՝ թէ աղաւաղումներ ցանցառ չեն գրչագիր մատենաներու մէջ եւ հայ պատմագրութիւններու եւ ուրիշ երկերու քննական հրատարակութիւնները շատ մութ անկիւններ պիտի կարենան լուսաւորել, ինչպէս եւ արձանագրութիւններ, հին գրութիւններու երեւումներ ու հրատարակութիւններ եւ նոր ուսումնասիրութիւններ: Ապառնին կրնայ անցեալը պայծառացնել:

Սակայն թոյլ կու տամ ինձի հոս նկատի առնել երկու մատենագիր-պատմագիրներ իրենք իրենց մէջ: Զոյգ մատենագիրներն են՝ Ղեւոնդ ու Սերէոս:

Ղեւոնդ Երէցի մօտ՝ Պատմութեան Առաջին Գլուխէն մինչեւ Երրորդ Գլուխին վերջը՝ եղած պատմական անցքերու համար կը հանդիպինք հետեւեալ թուականներու կամ ժամանակի նշանակումներու:

Գլ. Ա. «Նախ եւ առաջին որք եւ Ամիրալ Մուսիք անուանեցան, զի զի. ամ կալեալ զիշխանութիւն Մահմետ մեռանի: Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Արուսեաքը, եւ Ամր, եւ Օթման ամս ԼԸ, ի մետասաներորդ ամի Հերակղի աստուածապաշտ թագաւորին Հոռոմոց, որ մինչդեռ կենդանի էր... ոչ կարացին սփռել զասպատակս իւրեանց ի վերայ Հրէաստանի... եւ նորա տիրեալ ունէր զիշխանութիւն Հրէաստանի եւ Ասորեստանի մինչեւ ի վախճան կենաց իւրոց» (էջ 3):

Արդ Մուհամետ կամ Մահմետ 20 տարի իշխելէ յետոյ կը մեռնի, իսկ Հերակղ 31 տարի թագաւորելէ վերջ կը վախճանի (հմմտ. Վարդան, էջ 68. Ասողիկ, էջ 142.

դէպքերու խառնակոյտ մը, որուն մէջէն էլլելը անկարելի է» (Մատենագրական հետազոտութիւններ, Ա., Վիեննա 1922, էջ 209, որ եւ գրքին արժէքին մասին՝ էջ 207—209):

Սերէոս, էջ 174 եւն եւն): Մահմէտին կը յաջորդեն՝ Արուսեաքը, Ամր, որ է՝ Օթմար եւ Օթման (Վարդան այս անուններու եւ դէմքերու յաջորդութեան կարգը հակառակ կը շրջէ, Պատմ., էջ 68) եւ ասոնց Ղեւոնդի հետ հայ պատմագիրներէն ոմանք 38 տարուց կառավարական շրջան կու տան կամ կ'աւանդեն (հմմտ. վերը եւ Կիր., էջ 34, նաեւ՝ հմմտ. Ղեւոնդի Պետերբուրգեան հրատարակութիւնը, 1887, էջ 172, ուր՝ Պատկանեանի գիտողութիւնները, զորոնք նոյնին զոր կարելի չեղաւ ունենալ), մինչ թովմաս Արծրունի (Պատմ., էջ 104) կու տայ Մահմէտի՝ 20, Արուսեաքի՝ 2, Օթմարի՝ 20, իսկ մէտի՝ 20, Արուսեաքի՝ 2 տարի եւ երեք ամիս, Օթմարի՝ 10 տարի եւ 6 ամիս, Օթմանի՝ 11 տարի եւ 11 ամիս ու Ալիի՝ 4 տարի եւ 9 ամիս (հմմտ. Ասողիկ, էջ 366, ծն. 94, առնուած Դիւլորիէէն):

Իրականին Մահմէտի յաջորդները 38 տարի չեն իշխած, այլ շատ նուազ: Հ. Չամչեանի համաձայն (հմմտ. վերը) 24 տարի — 632—656 —, իսկ եթէ Ալիի իշխանութիւնն ալ ներհիւսենք՝ 29 տարի: Համոզեալ եմ անհայտն նոյնքան ունի (հմմտ. վերը): Իսկ Encyclopédie de l'Islam մէկ տարի նուազ ունի (հմմտ. վերը՝ ծանօթ.):

Ուստի ինչպէս լուծել այս հարցը: Կամ պէտք է Մահմէտի իշխանութեան տարիներէն անոնց վրայ յաւելուլ (14 տարի, հմմտ. Ղեւոնդ, էջ 172) եւ կամ մաս մը անոր իշխանութեանն ու ամբողջ շրջանը Ալիի կառավարութեան, այն Ալիի, զոր ոչ Սերէոս եւ ոչ Ղեւոնդ կը յիշեն, այլ Մուսախան, որ 661ին գահին վերջնականապէս կը տիրանայ (հմմտ. Ղեւոնդ, էջ 12):

Պէտք է նաեւ մտադիր ըլլալ, որ մեր պատմագիրները արաբական իշխանութեան գոյութիւնը — ինչպէս որ է — չիճրէթէն յայտնելու (622 Յուլիանէն յառաջ): Այս յառաջ գիտեն (622 Յուլիանէն յառաջ 65 պէս՝ Մ. Կաղանկատուացիին՝ Հայոց 65 (էջ 233), Վարդան՝ 65 կամ 67 (էջ 64), Կիրակոս՝ 67 (էջ 32), Ասողիկ՝ 86 թուին (էջ 98) եւն եւն (հմմտ. եւ Ղեւոնդ, էջ 172, ծն.):

Նաեւ ներելի չէ ԼԸ թուականը սրբագրել՝ ԻԸ, որով հարցը գրեթէ շատ գիւրաւ կրնար լուծուիլ, վասն զի Ղեւոնդ իր տուած թուին վրայ հաստատուն կը կենայ եւ զայն կ'ուզէ լեցնել կամ արդարացնել:

Հերակղի թագաւորութեան 11րդ տարին է՝ 621, գուցէ եւ 622, զի 610 Հոկտ. 5ին դահը կը բարձրանայ, որով կ'ունենանք 659 կամ 660 (621 + 38 = 659 կամ 622 + 38 = 660):

Ղեւոնդ կը հաւատայ «Եւ իրբեւ թագաւորեաց որդի նորա փոխանակ Հերակղի հօր իւրոյ, յայնմ հետէ զարթոյց Տէր զհոգի արանցն շարաց» (էջ 4): Մինչդեռ Հագարացիները Հերակղի օրով իրենց իշխանութեան ներքեւ կ'առնուն բաւական երկիրներ (հմմտ. Ղեւոնդ, էջ 173, ծն.): Գուցէ այն իմաստով ճիշդ է՝ որ անոր յաջորդներու ժամանակ է՝ որ Հայաստան եւ ուրիշ հօղեր արաբական նեղուցներու ամբակներու տակ կ'իյնան:

Ղեւոնդ կը շարունակէ՝ «Իսկ ի գալ միւսոյ ամին խրոխտալ սկսան ընդդէմ արքային Պարսից... եկեալ հասանէին ի վերայ արքային Պարսից, որում անունն էր Յագարկերտ, որ էր թոռն Սոսրոյու: Եւ մեծ մասն զօրուն հասեալ ասպատակէին յաշխարհս Հայոց ընդ կողմն Պարսից» (էջ 6):

Հերակղ կը մեռնի 641ին եւ 642ին պարսկական թագաւորութիւնը կը յանձնուի Յագարկերտի ու Հագարացիները անոր դէմ կ'ելլեն ու Հայաստան կ'ասպատակեն (հմմտ. վերը):

Ղեւոնդ կը հաստատէ թէ «Եւ եղև այս ի քսան եւ երկրորդ ամին Արուսեաքայ եւ Օթմանայ եւ Ամրի, իշխանացն Իսմայիլի: Եւ զաղարկեցին յերանայ ի վերայ աշխարհեւ գահակէին ի վերայ աշխարհիս Հայոց զօրու ծանու» (էջ 8): Այս — այսինքն Հայաստան ծանու — տեղի կ'ունենայ վերոյիշեալ թուով — 621ի վրայ չեղանքու 22րդ տարին: Արդ՝ 621ի վրայ չեղանքու 22 կ'ունենանք 643 (հմմտ. Մարգուցայրի կոնը): Ապա երեք տարի զաղար կայ եւ մէկ տարի ալ գուցէ պատեւրազի ընթացք (կամ 622էն հաշուած), 26րդ տարին նորէն յարձակում կը գործեն: Ուստի եւ գումարելով 643ի վրայ 4 կ'ունենանք 647, կամ 621ի վրայ՝ եթէ յաւելուք 26՝ նորէն կ'ունենանք 647:

Ղեւոնդ կը գրէ «Յերկրորդ ամի Կոստանդնու կայսեր Հոռոմոց, որ էր թոռն Հերակղի, ազդ եղև առ իշխանն Թէ՛նդորոս, եթէ հէն զարթուցեալ գայ ի վերայ աշխարհիս» (էջ 9), ապա կը պատմուի Դուլին քահաբի առումն, որ Մ. Կաղանկատուացիին համաձայն՝ 647ին (էջ 255), Ասողիկի հա-

